

УДК330.34:37.014.2

**РОЛЬ ОСВІТИ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

*Т. В. Матюк, викладач, Одеський національний університет  
ім. І. І. Мечникова, [beskonechnost11@rambler.ru](mailto:beskonechnost11@rambler.ru)*

Стаття присвячена визначенню ролі освіти в економічному розвитку суспільства. Встановлено взаємозв'язок між ефективністю освіти, якістю інституціонального середовища та розвитком економіки знань. Запропоновано показники розвитку системи вищої освіти як характеристики її внутрішньої ефективності.

**Ключові слова:** освіта, економічне зростання, економічний розвиток, інституціональне середовище, економіка знань, індекс економіки знань, внутрішня ефективність системи освіти, показники розвитку системи.

**Постановка проблеми.** Сучасний етап розвитку суспільства є періодом переходу світу до принципів взаємозалежності та вза-

ємодії на цивілізованих засадах і, водночас, етапом перегляду більшості парадигм минулого, передусім цілей державної та індиві-

дуальної діяльності, безпеки існування людства, виховання й освіти. Сьогодні освіта перетворюється на одну із найважливіших складових соціально-економічного розвитку, на засіб, якими володіє людство для розв'язання низки глобальних проблем і забезпечення свого існування. В умовах глобалізації та інтернаціоналізації господарських зв'язків саме освіті належить виконати одну із головних функцій у досягненні людських ідеалів – забезпеченні миру, свободи, суспільної справедливості, розумного порядку.

Всебічне осмислення й узагальнення майбутнього освіти міститься у Звіті ЮНЕСКО, який виконано ще у 1997 р. Міжнародною комісією з освіти для ХХІ ст. під керівництвом Ж. Делора. Голова цієї комісії вважає, що людська уява повинна випереджати різні технологічні досягнення, окреслювати шлях поступу до «суспільства освіти». Сьогодні людство опинилось перед необхідністю зміни не тільки вектора цивілізаційного розвитку, але й освітньої парадигми. Відповідно до цього у Звіті визначено чотири принципи освіти: вчитися, щоб знати; вчитися, щоб діяти; вчитися, щоб жити спільно з іншими; вчитися, щоб вижити. Отже, найважливіша вимога освіти у ХХІ ст. – підготовка людей до діяльності в оточенні великої кількості різних культур [1].

Для України, яка сьогодні обирає вектор міжнародної інтеграції та прагне зайняти достойне місце у глобальному економічному просторі, питання формування ефективної системи освіти набувають особливої актуальності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Феномен освіти останнім часом є невід'ємною складовою багатьох економічних досліджень. Серед публікацій вітчизняних авторів на особливу увагу заслуговують роботи Л. Антошкіної, І. Каленюк, Л. Козарезенко, О. Кукліна, О. Тітар, І. Тимошенкова, О. Яременко та інших [2–8].

У працях названих вчених висвітлюються питання про вплив знань на продуктивність праці й економічне зростання, про особливості функціонування ринку освітніх послуг та його регулювання з боку держави, а також про економічну ефективність освіти. Такі дослідження підпорядковані, в основ-

ному, вивченню впливовості освіти на матеріальну сторону економічного розвитку та зосереджені на визначенні її продуктивної ролі в економічному зростанні. Однак, вони неспроможні дати відповідь на цілу низку питань, пов'язаних з функціональною роллю освіти як чинника сталого розвитку суспільства. Більшість підходів, які реалізовано у вітчизняній науці, не враховують соціальну та інституціональну складові освіти. А це є надзвичайно важливим для країн, які трансформують свої економічні системи і прагнуть віднайти ефективні механізми адаптації до умов глобального розвитку.

Таким чином, дослідження освіти як цільового процесу розвитку особистості людини, її духовності, пізнавальних та інтелектуальних здібностей, соціалізації підростаючих та адаптації старших поколінь до швидкозмінних умов життя через передачу знань, умінь і навичок, що, у кінцевому рахунку, сприяє соціально-економічному розвитку країни, є важливим і необхідним елементом сучасної економічної науки в Україні.

**Формулювання мети статті.** Метою даної статті є визначення ролі освіти в економічному розвитку суспільства, встановлення взаємозв'язку між ефективністю освіти, якістю інституціонального середовища та розвитком економіки знань.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Досліджуючи генезу поняття «освіта», зауважимо, що найбільш широкого розповсюдження даний термін отримав у філософській науковій думці і, особливо, у тих дослідженнях, які стосувалися людини та її місця у соціумі. Поняття «освіта» у роботах філософів вказувало на механізм і, одночасно, на середовище, які «відповідальні» за становлення особистості, розвиток окремої людини і людства.

Освіченість формується на основі знань, тому цілком зрозуміло, чому вся антична і класична філософія вважає знання найважливішою ціннісною орієнтацією людини в світі. У силу цього завдання загальної освіти визначалося як формування звички набувати знання, використовувати їх і отримувати від цього задоволення. Таким чином, у центрі уваги філософії упритул до ХХ ст. знаходиться людина і фактори, які

визначають її розвиток як особистості. Саме навколо дослідження знань як необхідної складової розвинутої особистості вибудовують свої роздуми про людину Сократ, Протагор, Платон, Аристотель, Данте, Макіавеллі, Гете, Б'юрок та інші видатні мислителі. І якщо на ранніх етапах розвитку філософських знань освіта через формування знань розглядається як спосіб входження людини в складний світ соціуму, то у ХХ ст. – насамперед як спосіб входження людини в образ «Я» через інтеріоризацію культурних і соціальних цінностей [9, с. 9]. Людина стає і метою, і результатом, і головним критерієм оцінки якості освіти.

Економічна наука, на відміну від філософських уявлень, тривалий час не звертала уваги на освіту як фактор цивілізаційного поступу суспільства, а вивчала її роль як неекономічного чинника, що сприяє виробничому процесу й економічному зростанню. Саме завдяки становленню й розвитку ринкової економіки політична економія, яка із самого зародження економічних знань була наукою про багатство, була вимушена вторгтися у сферу, пов'язану із процесом формування знань. Оскільки упритул до кінця ХVIII ст. домінуючим фактором виробництва виступала фізична праця робітників, то цілком логічним завданням для економічної науки було визначення факторів зростання її продуктивності. Відтак, у поле предметної області політичної економії поступово входять питання освіти як одного із чинників зростання багатства. Актуалізуючи продуктивну природу освіти, представники класичної політекономії здійснили першу спробу застосувати в економічному аналізі ті детермінанти, які знаходяться в самій особистості, та визначити їхній вплив на зростання багатства.

Цей підхід було розвинуто марксистською економічною думкою, в якій здійснюється спроба оцінити вартість товару «робоча сила» та показати впливовість освіти на продуктивність як індивідуальної, так і суспільної праці за умов функціонування фабрично-заводської індустрії. Розглядаючи вплив освіти на продуктивність праці й реалізуючи, тим самим, економічний підхід, К. Маркс, проте, повертався до загальнофілософських уявлень про освіту як чинника

формування розвинутої особистості. Вчений не уявляв нового суспільства, яке прийде на зміну капіталізму, без зміни внутрішньої природи самої людини, її духовних якостей. Тому по відношенню до освіти К. Маркс виражав згоду із Р. Оуеном, стверджуючи, що основа виховання епохи майбутнього, коли для всіх дітей з визначеного віку виробнича праця буде поєднуватися з навчанням, є не тільки одним із засобів зростання суспільного виробництва, але й єдиним засобом для створення всебічно розвинутих людей [10, с. 494].

А. Маршалл (засновник альтернативного по відношенню до марксизму напряму економічних досліджень – неокласики) зосередив увагу на вивченні продуктивної природи освіти. Разом з таким підходом, який, власне, був продовженням лінії досліджень феномену освіти у класичній та марксистській політекономії, А. Маршалл залучив до економічного аналізу ряд змінних, які привнесли до економічної теорії уявлення про необхідність урахування впливу психологічних та культурологічних чинників. Ці чинники, на думку вченого, важливі як такі, що впливають на якість робочої сили і на процес формування розвинутої особистості для модернізації суспільства.

У другій половині ХХ ст. освіта вводиться в макроекономічні моделі, які підтвердили теорії класиків про її вагоме значення у економічному зростанні країн. Моделі Р. Солоу та Е. Денісона стають першими концепціями, де освіта розглядається як один із найважливіших факторів економічного зростання, обчислюваного через показники національного доходу і валового внутрішнього продукту. У подальшому (70-ті рр. ХХ ст.) з'являються теорії, які стали продовженням ідеї А. Маршалла вбачати в людині результат вкладень її батьків в освіту та вивчати впливовість цих вкладень на економічне зростання.

Продуктивна природа суспільних витрат на освіту стала предметом наукового аналізу відомої концепції «людського капіталу», у витоків формування якої стояли Г. Беккер, Т. Шульц, Б. Вейсброд, Дж. Мінцер. Надалі ці дослідження були продовжені у працях М. Блауга, У. Боуена, Е. Денісона, Ф. Махлупа, Е. Кона, Л. Туроу, Л. Хансена

та інших вчених, основна увага яких присвячувалась вивченню проблем економічної ефективності інвестицій в людину. Зауважимо, що на відміну від концепцій Солоу та Денісона, в яких освіта поряд з іншими факторами досліджувалась як чинник економічного зростання, в теоріях людського капіталу увага концентрується безпосередньо на людині як фундаментальній складовій економічного зростання.

Слід зауважити, що концепції людського капіталу виникли на фоні поступової зміни індустріальної цивілізації на постіндустріальну, що, власне, й сприяло зверненню науковців до необхідності встановлення принципово нових чинників економічного зростання за нових умов. Ті ж самі умови економічної реальності спонукали ряд дослідників зосередитись на виявленні специфічних рис людського фактора, які б сприяли щонайшвидшій трансформації до постіндустріального суспільства. Тому 70-ті рр. XX ст. стають періодом переміщення економічних досліджень у площину соціології та зосередженості науковців на аналізі освіченої людини як фактора суспільного розвитку.

Особлива методологія нових теорій, побудована на єдності економічних та соціологічних методологічних підходів, а також їх спрямованість на розгляд освіти як соціальної сили, дала поштовх до зародження наукової традиції розглядати освіту як фактору суспільних трансформацій. Цьому також сприяла актуалізація в економічній теорії проблем затяжного процесу модернізації у слаборозвинутих країнах. Неокласичні та неокейнсіанські погляди на джерела економічного зростання й продуктивну роль освіти починають підлягати критиці з боку представників інституціональної течії економічної думки.

Вчені-інституціоналісти зробили наголос на неможливості перенесення закономірностей економічного зростання, характерних для розвинутих країн, на економіку тих держав, які розвиваються. Соціокультурні цінності, вікові традиції й устої, специфіка функціонування політичної та соціальної сфер слаборозвинутих країн унеможлиблювали швидкі темпи економічного зростання за західним сценарієм.

Намагаючись вирішити проблеми модернізації у третьому світі, Г. Мюрдаль поряд з іншими проблемами виносить на передній план питання недостатнього ступеня використання робочої сили. Вчений відзначає, що безграмотність більшості населення слаборозвинутих країн не дає можливості вважати його фактором сучасного виробництва і відносити до потенціалу робочої сили. Г. Мюрдаль наголошує, що саме через недостатнє державне фінансування та неспроможність оплатити навчання, рівень освіти та продуктивності праці бідного населення є надзвичайно низьким.

З цих причин навіть при наявності високого ступеня безробітних для таких країн є характерним існування дефіциту робочої сили. Отже, низький рівень економічного розвитку країни, на думку Г. Мюрдаля, прямим і безпосереднім чином пов'язаний із недостатнім розвитком її системи освіти. Вчений наголошує, що таке становище потребує серйозних інституціональних реформ, ефективність проведення яких наражається на невідповідність свідомості населення для подібного роду перетворень. Тому перед освітою постають ще більш складні завдання, ніж вони виглядають при поверховому погляді на трудові ресурси та їх потенціал у економічному зростанні. Освіта має вирішити питання формування економічної й політичної свідомості соціальних сил, які здатні провести необхідні реформи та задіяти у виробничому процесі незайняту й слабо зайняту частину населення.

Своїм дослідженням Г. Мюрдаль привернув увагу економістів на існування відмінностей у процесах економічного зростання та економічного розвитку. Зростання, яке не супроводжується покращенням становища більшості населення, не розглядається вченим як розвиток з великої літери, тому що воно залишає по той бік переважну частину населення [11, с. 74–75]. Розвиток, з точки зору Г. Мюрдаля, розуміється як підвищення задоволення основних потреб всіх членів суспільства. Завдяки такому підходу економічна наука почала розглядати розвиток країн більш глибоко й всебічно, зосереджуючи особливу увагу на факторах розвиненості особистості як головного елемента еволюції людського суспільства.

Найбільш глибоко в інституціоналізмі вплив освіти на економічний розвиток було проаналізовано Д. Нормом. Він писав, що: «Освітню систему суспільства просто неможливо пояснити у вузьких рамках неокласичної теорії, оскільки очевидно, що значна частина цієї системи орієнтована скоріш на інвестування не в людський капітал, а на впровадження системи цінностей в свідомість членів суспільства» [12, с. 16].

В одній із своїх останніх робіт «Розуміння процесу економічних змін» (2005 р.), Д. Норт пропонує новий погляд на економічний розвиток. Виходячи із уявлення про те, що економічне зростання залежить, головним чином, від якості інститутів, вчений досліджує процеси, за допомогою яких різні країни приходять до різної інституціональної інфраструктури, яка багато в чому визначає траєкторії їх економічного розвитку. На відміну від своїх попередніх уявлень, де освіта розглядається більшою мірою як інститут формування знань, пов'язаних з економічною ефективністю, в роботі, що розглядається, Д. Норт відводить їй вирішальну роль у процесі інституціональних змін. Вчений доводить, що саме освіта створює необхідний обсяг знань, на основі яких у індивідів формується система певних переконань. Із цих переконань, що поділяються більшістю людей, власне й з'являються інститути.

По-суті, люди самі їх створюють на основі домінуючих уявлень і переконань. Відповідно, «інститути є тими структурами, які люди накладають на соціальний ландшафт для отримання бажаного результату. За таких умов системи переконань є внутрішніми репрезентаціями, а інститути – зовнішніми проявами цих репрезентацій» [13, с.80]. Отже, «досвід, який отримує суспільство, призводить до поступової зміни існуючих переконань і, відповідно, інституціональних рамок: результатом можуть стати або інститути, що володіють адаптивною ефективністю, або стагнація» [Там само, с.147]. Як бачимо, концепція Д. Норта відводить освіті роль першоджерела у ланцюжку складових економічних змін: освіта – знання – переконання – інститути – економічні зміни. Таким чином, від якості знань, накопичених суспільством, залежить його розвиток. Узагальнюючи концептуальні підходи

економістів-теоретиків до функцій освіти як чинника сталого розвитку суспільства, зазначимо, що освіта:

- через підвищення рівня кваліфікації працівників, розвиток ділових навичок, підприємництва та інноваційності, позитивно впливає на ефективність праці, підвищуючи її продуктивність, а також сприяє зростанню людського та інтелектуального капіталу. Це дає можливість більш ефективно використовувати матеріальні чинники виробництва, застосовувати нову техніку та технологію, що, в кінцевому рахунку, призводить до зростання темпів економічного зростання;

- сприяє поліпшенню навколишнього середовища, оскільки відіграє важливу роль у процесі визнання суспільством факту загрозливих наслідків фізичних та біологічних процесів. Саме освіта допомагає людині зрозуміти необхідність та можливість задоволення потреб за допомогою наявних ресурсів не зашкоджуючи при цьому навколишньому середовищу, розвиваючи винахідництво та раціоналізаторство, що є основою майбутнього розвитку країни;

- посилює координаційний ефект, оскільки формує якісні характеристики суспільної свідомості, які підвищують рівень соціального взаєморозуміння та взаємодії у суспільстві, знижуючи при цьому конфліктність;

- змінює погляди людей щодо власної поведінки та дій оточуючих і, тим самим, сприяє коригуванню цілей економічної діяльності суб'єктів, стимулюючи або, навпаки, гальмуючи розвиток;

- є чинником суспільних змін, так як розвиває творчий потенціал кожної окремої особистості і, тим самим, виступає у якості найбільш універсального ресурсу цивілізації. Подолання старих основ соціуму можливе тільки внаслідок інтелектуальної еволюції його членів.

Таким чином, освіта у сучасних умовах відіграє провідну роль і тому перехід від індустріальної цивілізації до постіндустріальної суттєво може бути прискорений змінами в освіті. Як зазначає В. Андрущенко, «центрування «виросування» творчої особистості і її саморозвитку в освіті разом з появою численних моделей інноваційного навчання знаменує кардинальну зміну типу

соціокультурного успадкування, яким забезпечується перевага нового над копіюванням старого» [14, с. 205–206]. Важливість освіти у сучасному суспільстві підкреслюється через уведення у науковий вжиток поняття «економіка знань», де за допомогою ринку освітніх послуг створюються, розповсюджуються і використовуються знання для забезпечення економічного зростання. Структурно «економіка знань» включає: НДДКР та інновації; освіту й навчання, які сприяють формуванню людського капіталу; інформаційні і комп'ютерні технології (ІКТ); високотехнологічне виробництво.

Оскільки економіка знань вважається найважливішою умовою економічного роз-

витку, то важливою складовою дослідження еволюції економічних систем стає її діагностика через спеціально розроблений індекс економіки знань. Цей індекс є інтегральним показником, який поєднує компоненти: економічні стимули та інституції, інноваційну систему, освіту і людські ресурси. Така методологія розрахунку індексу є відтворенням інституціональних концепцій розвитку, в яких доведено, що перехід економіки країн до постіндустріальної стадії неможливий без інституціональних змін і високої якості освіти, яка ці зміни зумовлює. У табл. 1. наведено значення індексу економіки знань і його складових для України та деяких інших європейських країн.

Таблиця 1

Індекс економіки знань: Україна та деяких країн Європи у 2009–2010 рр.

|                | Індекс економіки знань | Місце країни у рейтингу | Місце країни за складовими індексу (підіндексами) |                     |                          |           |
|----------------|------------------------|-------------------------|---------------------------------------------------|---------------------|--------------------------|-----------|
|                |                        |                         | Економічні стимули та інституції                  | Інноваційна система | Освіта і людські ресурси | ІКТ       |
| Данія          | 9,52                   | 1                       | 2                                                 | 5                   | 1                        | 9         |
| Швеція         | 9,51                   | 2                       | 8                                                 | 2                   | 7                        | 2         |
| Фінляндія      | 9,37                   | 3                       | 10                                                | 3                   | 3                        | 16        |
| Великобританія | 9,10                   | 7                       | 12                                                | 11                  | 15                       | 6         |
| Німеччина      | 8,96                   | 12                      | 14                                                | 18                  | 19                       | 5         |
| Польща         | 7,41                   | 37                      | 37                                                | 38                  | 29                       | 42        |
| Румунія        | 6,43                   | 47                      | 45                                                | 60                  | 48                       | 54        |
| <b>Україна</b> | <b>6,00</b>            | <b>51</b>               | <b>80</b>                                         | <b>56</b>           | <b>26</b>                | <b>62</b> |
| Росія          | 5,55                   | 60                      | 127                                               | 41                  | 38                       | 54        |
| Туреччина      | 5,55                   | 61                      | 44                                                | 55                  | 87                       | 75        |
| Казахстан      | 5,05                   | 72                      | 70                                                | 92                  | 39                       | 79        |
| Білорусь       | 4,93                   | 73                      | 137                                               | 58                  | 30                       | 80        |

Джерело: [15].

Україна у цьому рейтингу посідає 51-е місце серед інших 146 країн світу. Таке становище країни було забезпечено такими рейтинговими позиціями по складовим індексу: 26-те місце за рівнем освіти та якістю людських ресурсів, 56-те – за інноваційною системою, 62-ге – за розвитком інформаційно-комунікаційних технологій і аж 80-те – за економічними стимулами та інституціями. Якщо порівняти українські позиції з позиціями Данії, яка посідає перше місце за індексом економіки знань, то очевидним стає взаємозв'язок між освітою і людськими ресурсами (перше місце) та якістю інституціонального середовища (друге місце у рейтингу за економічними стимулами та інсти-

туціями). Отже, наближення до економіки знань як складової постіндустріальної цивілізації прямим і безпосереднім чином пов'язане з формуванням за рахунок освіти якісних характеристик суспільної свідомості як одного із головних чинників формування ефективного інституціонального середовища, що сприяє інноваційному розвитку.

Слід також розглянути зведений індекс економіки знань (KEI) та індекс знань (KI), а також інші індекси (інституціонального режиму економіки, інновацій, освіти і розвитку ІКТ) для держав пострадянського простору. Детальні значення індексів, побудованих за методологією КАМ для країн пострадянського простору за 1995 і 2009 рр. представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Значення індексів для країн пострадянського простору за 1995 і 2009 рр.

| Країна         | Індекс економіки знань |            | Індекс знань |             | Індекс інституційного режиму економіки |             | Індекс інновацій |             | Індекс освіти |             | Індекс розвитку ІКТ |             |
|----------------|------------------------|------------|--------------|-------------|----------------------------------------|-------------|------------------|-------------|---------------|-------------|---------------------|-------------|
|                | 1995                   | 2009       | 1995         | 2009        | 1995                                   | 2009        | 1995             | 2009        | 1995          | 2009        | 1995                | 2009        |
| Азербайджан    | 4,85                   | 3,83       | 4,32         | 4,05        | 2,25                                   | 3,18        | 4,97             | 3,64        | 6,02          | 5,01        | 6,17                | 3,49        |
| Білорусія      | 5,8                    | 4,93       | 5,98         | 6,19        | 2,37                                   | 1,15        | 5,42             | 5,79        | 8,37          | 8,02        | 7,03                | 4,74        |
| Вірменія       | 5,35                   | 5,65       | 5,37         | 5,37        | 3,69                                   | 6,48        | 5,76             | 6,25        | 6,14          | 6,36        | 5,83                | 3,52        |
| Грузія         | 5,63                   | 5,21       | 5,8          | 5,15        | 3,2                                    | 5,36        | 5,38             | 5,22        | 7,47          | 6,46        | 6,45                | 3,78        |
| Естонія        | 7,87                   | 8,42       | 7,76         | 8,31        | 8,19                                   | 8,76        | 6,65             | 7,56        | 8,35          | 8,32        | 8,3                 | 9,05        |
| Казахстан      | 5,08                   | 5,05       | 5,05         | 5,17        | 2,18                                   | 4,7         | 4,03             | 3,68        | 7,63          | 7,07        | 6,48                | 4,76        |
| Киргизія       | 4,44                   | 4,29       | 4            | 4,23        | 2,42                                   | 4,49        | 3,41             | 2,93        | 5,77          | 6,35        | 6,17                | 3,4         |
| Латвія         | 6,34                   | 7,65       | 5,83         | 7,52        | 6,1                                    | 8,03        | 4,56             | 6,63        | 7,56          | 8,35        | 7,15                | 7,58        |
| Литва          | 6,55                   | 7,77       | 6,36         | 7,7         | 6,71                                   | 7,98        | 5,29             | 6,7         | 7,51          | 8,4         | 6,67                | 7,99        |
| Молдавія       | 5,11                   | 5,07       | 4,02         | 5,3         | 3,47                                   | 4,38        | 4,43             | 4,79        | 7             | 6,05        | 5,55                | 5,08        |
| Росія          | 5,73                   | 5,55       | 7,19         | 6,82        | 2,55                                   | 1,76        | 5,64             | 6,88        | 8,12          | 7,19        | 6,6                 | 6,38        |
| Таджикистан    | 4,05                   | 3,22       | 3,28         | 3,33        | 0,14                                   | 2,88        | 3,59             | 2,01        | 6,77          | 5,53        | 5,72                | 2,46        |
| Узбекистан     | 4,46                   | 3,25       | 4,13         | 3,95        | 0,76                                   | 1,13        | 4,24             | 3,35        | 6,9           | 6,15        | 5,93                | 2,35        |
| <b>Україна</b> | <b>5,97</b>            | <b>6,0</b> | <b>6,45</b>  | <b>6,58</b> | <b>3,18</b>                            | <b>4,27</b> | <b>6,1</b>       | <b>5,83</b> | <b>8,26</b>   | <b>8,15</b> | <b>6,32</b>         | <b>5,77</b> |

Джерело: [16].

Аналіз даних табл. 2 показує, що Україна, як Росія та Білорусь, має середні значення індексів за рахунок відносно високого рівня індексів інновацій і освіти, проте низькі значення індексу інституційного режиму економіки не дозволяють їй досягти рівня країн Балтії (Латвія, Литва, Естонія)

Отже, дані індексів, побудованих за методологією КАМ для країн пострадянського простору свідчать, що Україна займає одне з вагомих місць на просторі СНД. Водночас, при відносному зростанні індексу інституційного режиму економіки, спостерігається зниження значень індексу розвитку ІКТ, індексів інновацій і освіти для нашої країни. Збереження подібної негативної тенденції може через деякий час зумовити втрату сучасних позицій України серед країн СНД. При цьому високий освітній потенціал, досить розвинена база фундаментальної і прикладної науки є основою для досить високих рейтингів нашої держави в міжнародних індексах, пов'язаних з розвитком

суспільства знань. Тому, на сучасному етапі економічного розвитку України набуває важливого значення розвиток освіти, спрямований на формування інституціональних складових розвитку, а саме: нових якостей суспільної свідомості громадян, утвердження загально цивілізаційних цінностей та досягнення високого ступеня освіченості населення і його інтелектуальних якостей відносно розуміння суті економічних трансформацій.

Цей процес передбачає також дослідження соціально-економічної ефективності освіти, яке має ґрунтуватися на вивченні особливостей розвитку самої системи освіти. Зауважимо, що дослідження ефективності полягає у співставленні витрат та одержаних результатів, які дуже важко піддаються економічному аналізу. Ці питання слід розглянути тією мірою, якою вони стосуються економічних аспектів освіти.

У цьому відношенні ми у цілому погоджуємося з підходом І. С. Каленюк, яка про-

понує розглядати внутрішню і зовнішню ефективність системи освіти за допомогою критеріїв економічності, продуктивності та результативності. Економічність характеризує витратну та ресурсну сторону ефективності при мінімально можливих значеннях витрат, продуктивність – співвідношення обсягів продукції або послуг з величиною витрат на їх виробництво, а результативність характеризується відповідністю витрат і досягнутих результатів конкретним цілям [17, с. 249–250].

Разом з цим, на нашу думку, ще однією групою показників, які можуть характеризувати внутрішню ефективність системи освіти повинні бути показники її розвитку. Саме здатність соціальних систем, до яких належить і система освіти, адаптуватися до швидкоплинних зовнішніх умов за рахунок змін у самій системі, є характеристикою її життєздатності та можливості задовольняти зростаючі суспільні потреби.

Узагальнюючи існуючі в науковому просторі підходи до дослідження проблематики розвитку системи (див. напр. [18–19]), відзначимо наступні ознаки розвитку будь-якої системи і, зокрема, системи освіти: 1) невідривність від руху, змін; 2) збереження системних якостей об'єктів, що змінюються; 3) зв'язок між послідовними якісними змінами системи; 4) спрямованість перетворень; 5) незворотність якісних перетворень. Таким чином, у найбільш загальному вигляді, розвиток системи – це характеристика якісних змін її елементів, які супроводжуються відповідними перетвореннями взаємозв'язків між даними елементами.

Відштовхуючись від даних ознак, можна визначити поняття «розвиток системи освіти» як процес взаємопов'язаних, незворотних, якісних змін елементів системи освіти, спрямованих на розвиток особистості людини, її духовності, пізнавальних та інтелектуальних здібностей, соціалізації підростаючих та адаптації старших поколінь до швидкозмінних умов життя через передачу знань, умінь і навичок.

Зважаючи на те, що розвиток системи характеризуються, насамперед, якісними змінами, то ми пропонуємо три групи взаємопов'язаних показників, які можуть діагностувати внутрішню ефективність системи

вищої освіти по наступним її складовим – якості основних фондів, викладацького складу та навчання. У свою чергу, ці показники повинні, з одного боку, характеризувати питому вагу відповідних якісних елементів системи та, з іншого – динаміку їх змін. Тому, до першої групи відносимо показник питомої ваги вартості інформаційно-комунікативних технологій у загальній вартості основних фондів системи освіти та, відповідно, темпів змін цього показника, до другої – питомої ваги та темпів змін викладачів із науковим ступенем кандидата та доктора наук серед загального складу викладачів ВНЗ, до третьої – якості навчання та її темпів. Аналіз динаміки цих показників дасть змогу оцінити наявність чи відсутність позитивних змін системи вищої освіти, з'ясувати її «проблемні зони» та на основі цього розробити регулюючі заходи.

Для реалізації цієї мети також доцільним є використання методу соціально-економічної нормалі як теоретично обґрунтованого оптимального співвідношення темпів змін показників системи освіти, що забезпечує її гармонійний розвиток, ефективність та стабільну якість роботи [20, с.59–60]. На нашу думку, внутрішню ефективність системи вищої освіти характеризує ситуація більш високих темпів зростання коефіцієнту питомої ваги вартості інформаційно-комунікативних технологій над темпами змін показників питомої ваги викладачів із науковим ступенем кандидата і доктора наук та якості навчання.

**Висновки.** В умовах інформатизації й глобалізації суспільства роль освіти в XXI ст. невинно зростатиме і в майбутніх суспільствах будь-яка модель розвитку, котра неспроможна буде використовувати потенціал освіти та забезпечувати якісний розвиток населення буде не тільки неефективною, але відгородить країну від глобального економічного розвитку. Сьогодні на освіту покладається виконання не тільки економічної функції, а й функції стимулювання розвитку науково-технічного прогресу і технологічних досягнень. Разом з цим зростає й соціальна роль освіти у вихованні громадян для життєдіяльності й розвитку взаємозалежного світу на цивілізованих засадах.

Соціально-економічні трансформації,



характерні для постсоціалістичних країн, не можуть бути завершеними без реформ інституціонального характеру. Якість інституціонального середовища є одним із головних чинників, що впливає на розвиток інноваційних систем як основи постіндустріальної економіки. У свою чергу, суспільні інститути є результатом освітніх процесів, у ході яких формується система певних переконань. Отже, виникає потреба суспільства у людині як високорозвиненій особистості. Вона реалізується через систему освіти, через утвердження принципу гуманізму у відносинах між людьми, через зростання вагомості творчого начала. Освіта відіграє провідну роль в ідентифікації суспільства загалом і кожної окремої особистості, зокрема, у конкретно-історичних умовах розвитку.

### Література.

1. Raport dla UNESCO Miedzynarodowej Komisij dospraw Edukaciidla XXI wiekupodprzewo dnictwem Jacques'a Delorsa. Edukacja jest w nsej ukrytyskarb. – Stowarzyszenie Oswiatowcow Polskich. – Wydawnictwo UNESCO, 1998. – S. 273 – 279.
2. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування: Монографія / Антошкіна Л. І. – Наук. ред. і вступ. ст. Бондар І. К. – К. : ВД Корпорація, 2005. – 368 с.
3. Каленюк І. С. Особливості регулювання ринку освітніх послуг: Монографія / І. С. Каленюк, Л. І. Цимбал. – Чернівці : ЧДІЕіУ, 2011. – 184 с.
4. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк ; Інститут вищої освіти АПН. – К. : ТОВ «Кадри», 2001. – 326 с.
5. Козарезенко Л. В. Соціально-економічна нормаль як індикатор внутрішньої ефективності освітньої сфери України / Л. В. Козарезенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7 (97). – С. 58 – 62.
6. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти / Куклін О. В. – К. : Знання України, 2008. – 331 с. – Бібліогр.: с. 298–331.
7. Тимошенко І. В. Система образования в зеркале экономической науки. / И. В. Тимошенко / Народная украинская академия. – Х. : Издательство НУА, 2005. – 295с.
8. Тітар О. О. Освіта як фактор економічного зростання України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / О. О. Тітар. – Харків, 2009. – 17 с.
9. Огаренко В. М. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг: Монографія / В. М. Огаренко. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 328 с.
10. Маркс К. Капитал: Критика политическойэкономии / К. Маркс – М. : Политиздат, 1988. – 775 с.
11. Нуреев Р. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: учебник для студ. экон. вузов и фак. / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
12. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт – К. : Основи, 2000. – 198 с.
13. Д. Норт. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт. – М. : Изд. Дом ГУВШЕ, 2010. – 354 с.
14. Неперервна педагогічна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз / Монографія: В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, С. Д. Максименко, Н. Ю. Ничкало та ін. / За ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2003 – 853 с.
15. TheKnowledgeEconomy, the KAM Methodology and WorldBank Operations. WorldBank, Mart 2010 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://info.worldbank.org> – Назва з екрану
16. KAM (TheKnowledge Assesment Methodology), – <http://info.worldbank.org>.
17. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк ; Інститут вищої освіти АПН. – К. : ТОВ «Кадри», 2001. – 326 с.
18. Афанасьев В. П. Системность и общество / В. П. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
19. Прангишвили И. В. Системный метод и общественные закономерности. Серия «Системы и проблемы управления» / И. В. Прангишвили. – М. : СИНТЕГ, 2000 – 528 с.

Стаття посвящена определению роли образования в экономическом развитии общества. Установлена взаимосвязь между эффективностью образования, качеством институциональной среды и развитием экономики знаний. Предложено показатели развития системы высшего образования как характеристики ее внутренней эффективности

**Ключевые слова:** образование, экономический рост, экономическое развитие, институциональная среда, экономика знаний, индекс экономики знаний, внутренняя эффективность системы образования, показатели развития системы.

The article determines the role of education in economic development of the society. Interrelation between effectiveness of education, quality of institutional environment and development of

knowledge economics was established. Higher education system's development indicators as characteristics of its internal effectiveness were proposed.

**Keywords:** education, economic growth, economic development, institutional environment, knowledge economics, knowledge economics index, internal effectiveness of education system, system development indicators.

*Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Горняк О. В.*

*Надійшла до редакції 26.09.13 р.*